

ԳՐԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ. ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՍՈՒՍԱՆՆԱ ՏԻՈՅԵԱՆ

Բանասիրական գիտ. թեկնածու,

ՀՀ ԳԱԱ Հրաչեայ Աճառեանի անուան լեզուի ինստիտուտ

ԵՐԿԱՐ ՍՊԱՍՈՒԼՈՒ ՎՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՈՅՍ է տեսել յոյժ կարեւոր գիտական մի ուսումնասիրություն՝ Ա. Ֆիշենկեանի մենագրությունը Արեւմտահայերէնի քերականութեան վերաբերեալ¹, որն իր տեսակի մէջ առաջինն է մեր իրականութեան մէջ: Այն տպագրուել է ՀՀ ԳԱԱ Հրաչեայ Աճառեանի անուան լեզուի ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ, ՀՀ սփիւռքի նախարարութեան դրամաշնորհով. պատասխանատու խմբագիրն է բ. գ. դ. Վ. Կատուալեանը:

Աշխատութիւնը ներկայացնում է «1950–1960-ական թուականներէն ետք, Սփիւռքի տարբեր համայնքներու քերականներու կողմէ գրուած արդի արեւմտահայերէնի քերականութեան դասագիրքերու այլազանութիւնը, անկէ յառաջացած շփոթի ուսումնասիրությունը, մասնաւորապէս՝ ձեւաբանութեան (գոյական, բայ) քերականական կարգերու զուգադրական քննությունը»²: Գիրքը, անկասկած, ունի գիտական լայն ընդգրկում. այն պատմաբանասիրական հետազոտութիւն է:

Մինչ վերը նշուած քերականական կարգերու զուգադիր քննութեանն անցնելը, հեղինակը գրքի ներածութեան մէջ պատմական համառօտ, բայց փաստագրական հաւաստի ակնարկով ներկայացնում է հիմնականում Կիլիկիայէն ու Արեւմտեան Հայաստանէն արտագաղթած եւ օտար ափերում հանգրուան գտած եւ այդ երկրներում հայկական համայնքներ ստեղծած մեր հայրենակիցների կեանքի մանրամասները: Ըստ ուսումնասիրուած նիւթերի՝ նրանց մէջ զգալի թիւ են կազմել

¹ Ա. Ֆ. Ֆիշենկեան, Արեւմտահայերէնի քերականութեան պատմութիւն (ՅետԱյտընեական շրջան), Երեւան, Ասողիկ հրատ., 2018, 156, էջ:

² Անդ, էջ 2:

մտաւորականները, ուսուցիչներն ու բարձրագոյն ուսման տէր մարդիկ, որոնք Սփիւռքի օտարացնող պայմաններուն մէջ, անօթեւան զաւակներու բազմաբնոյթ կարիքներու կողքին, մտահոգուած են եղել մայրենիի պահպանութեամբ: Մեծ զոհողութիւնների գնով է գաղթականներին յաջողուել շարունակականօրէն պահել հայ մշակոյթն ու լեզուն: Հայ Եկեղեցին այս պարագայում դարձել է այն հանգրուանը, որի կողքին կանգնեցաւ Հայ դպրոցը, ուր մէկ երդիքի տակ համախմբուեցան հայ երեխաները՝ իրենց յոյզերն ու ուրախութիւնները հայերէնով արտայայտելու: Այս պայմաններում հրամայական պահանջքը մայրենիի իմացութիւնն ու լեզուամշակոյթի պահպանումն ու զարգացումն էր, ուստի «բացուած դպրոցների կողքին, ծնունդ են առնում դպրոցական թատրոններ, լոյս են տեսնում պարբերականներ եւ սկսում են վերամշակուել քերականութեան դասագիրքերը՝ հիմք ընդունելով Արսէն Այտընեանի քերականութեան տեսութիւնը եւ կամ գործածելով հրապարակի վրայ գտնուածները: Եղեռնի միջով անցած արեւմտահայերէնը խիստ կարիք ունէր արդիականացման՝ առաւել հրապուրիչ դարձնելու համար հայ աշակերտին:

Քսաներորդ դարու քսանական թուականներու երկրորդ կիսուն իրարու ետեւէն Ֆրանսայի, ապա Պէյրութի մէջ լոյս են տեսնում Լեւոն Շանթի արեւմտահայերէնի քերականութեան դասագիրքերը տարբեր տարիքի եւ դասարանների աշակերտութեան համար: Իսկ մինչ այդ հրապարակի վրայ էին Հրանդ Զապէլ Ասատուրի, Զապէլ Տօնէլեանի եւ Յովհաննէս Գազանճեանի ու այլոց դասագիրքերը՝ տարրական, միջին եւ աւագ դասարանցիներին համար»³: Սակայն, երբ Հայաստանում ստեղծուեց Սփիւռքահայութեան հետ կապի կոմիտէն, եւ Հայրիկենիք-Սփիւռք կապերն առաւել ամրապնդուեցին,՝ նշում է Ա. Ֆիշենկճյանը,՝ Կոմիտէն նախաձեռնեց ոչ միայն սփիւռքահայ տնօրէնների եւ ուսուցիչների վերապատրաստում, այլեւ վաթսուական թուականների երկրորդ կիսուն Սփիւռքի դպրոցների համար պատրաստեց արեւմտահայերէնի դասագիրքեր եւ առաքեց Սփիւռք, որոնք Սփիւռքի կարգ մը դպրոցներ օգտագործեցին, միւսները՝ ոչ: Պատճառը այդ դասագրքերում օգտագործուած քերականական եզրերն ու դասաւանդման համակարգն ու եղանակն էին, որ մեծաւ մասամբ կը տարբերէին մինչ այդ դպրոցների մէջ որդեգրուածէն, ուստի դրանք դարձան անգործածելի: Դասագրքերի այս ցանկին աւելացան եւ անոնք, որ կազմուեցան եօթնասունական թուականներուն ուսումնառութեան

³ Անդ, էջ 3-4:

համար Հայաստան մեկնած, այլեւ օտար համալսարաններու մէջ ուսում ստացած երիտասարդների կողմից, այդպիսով, Արեւմտահայերէնի քերականութեան դասագիրքերու այլազանութիւն ու անկէ յառաջացած շփոթ ստեղծելով, քանի որ դրանցից եւ ոչ մէկը գիտական հարթակի վրայ չփորձեցին դնել արեւմտահայերէնի մեր ժառանգութիւնը: 1980-ից յետոյ եւ առ այսօր Սփիւռքի տարբեր համայնքների մէջ լոյս են տեսել արեւմտահայերէնի տարաբնոյթ դասագիրքեր, որոնք քերականական անկախ (նոյն օրէնքի) մեկնաբանութեամբ հանդէս են գալիս, քանի որ արեւմտահայերէնը, չունենալով լեզուական պետական կարգաւորում, չունեցաւ ամբողջական ու լիակատար՝ ակադեմիական քերականութիւն:

Ուստի հեղինակի նախաձեռնած այս աշխատութիւնը, որն իր բնոյթով շարունակական է, ներկայացնելով Արեւմտահայերէնի քերականութեան պատմութեան զուգադիր քննութեանը 1950-1960-ական թուականներէն ետք Սփիւռքի տարբեր համայնքներէն ներս լոյս տեսած քերականութեան դասագիրք-ձեռնարկներում հեղինակներու մօտեցումը քերականական այս կամ այն հարցին, կարեւորում է նաեւ նրանով, որ Ա. Ֆիշենկճեանը իւրաքանչիւր քերականական կարգի բազմազան դրսեւորումները մանրակրկիտ ներկայացնելուց յետոյ յանգում է մէկին՝ ըստ իր տեսակէտի տրամաբանօրէն ամենաընդունելիին:

Իր այս ուսումնասիրութեան մէջ Ա. Ֆիշենկճեանն անդրադարձել է միայն ձեւաբանութեանը, ի մասնաւորի՝ գոյականի ու բայի քերականական կարգերի զուգադիր քննութեանը, սակայն մինչ բուն նիւթին անցնելը հեղինակը նպատակադրմար է գտել ճշգրտել արեւմտահայերէնի արդի քերականութեան մէջ խօսքի մաս⁴ հասկացութեան, դրա քանակի ըմբռնումներին, որոնք կը տարբերին, ըստ դասագիրքերու հեղինակներու. ոմանք կը թուեն ութ, իսկ ուրիշներ՝ թիւով տասը, միւսներն ալ առհասարակ չեն օգտագործում խօսքի մաս եզրը: Նա մանրամասն ներկայացնում է իւրաքանչիւրի մօտեցումն այս հարցին. օրինակ, ըստ Հրանդ եւ Զապէլ Ասատուրների գոյութիւն ունեն տասը տեսակ բառեր, որոնք խօսքի մասերը կը կազմեն՝ անուն, յօդ, ածական, դերանուն, բայ, դերբայ, մակբայ, նախադրութիւն, շաղկապ եւ ձայնարկութիւն: Յովհաննէս Գազանճեանի, Մկրտիչ Մկրտիչեանի եւ Շահնուր Շահէնի կարծիքով բառերը խօսքի մէջ իրենց ունեցած պաշտօնին եւ բնութեան նայելով եւ կամ իրենց ընդհանուր իմաստին համաձայն կը բաժնուին ութ տեսակի, որոնք կը կոչուին խօսքին

⁴ Տե՛ս Ա. Ֆիշենկճեան, նշ. աշխ., էջ 10:

մասեր՝ անուն կամ գոյական, դերանուն, բայ, ածական, մակբայ, առընթերադրություն: Յ. Չոլաքեանը այս առիթով կը գրէ, որ «Մասունք-բան»-ի եզրոյթը շատ աւելի ուշ ժամանակներու մէջ փոխարինուած է խօսքի մասեր եզրոյթով: Յ. Չոլաքեանի, Կ. Առաքելեանի մօտ խօսքի մասերը թիւով տասն են՝ անուն կամ գոյական, ածական, դերանուն, թուական, բայ, մակբայ, կապ (նախադրութիւն, առընթերադրութիւն, հոլովառու), շաղկապ, վերաբերութիւն (վերաբերական) կամ եղանակաւորող բառեր եւ ձայնարկութիւն: Զարեհ Մելքոնեան անդրադառնալով խօսքի մասերուն (առանց գործածելու խօսքի մաս արտայայտութիւնը) յիշում է՝ բայը, գոյականը, դերանունը, ածականը, մակբայը, յարադրութիւնը, կոշականը, շաղկապը եւ ձայնարկութիւնը, թիւով ինն: Պետրոս Հաճեան խօսքի մասերը հետեւեալ ձեւով է համակարգում. բայը եւ դերբայը, անունը կամ գոյականը, դերանունը եւ յօդը: Անփոփոխ բառերն են՝ ածական, մակբայ, ձայնարկութիւն, շաղկապ, կապ: Նման բաժանումը նա կատարել է նկատի ունենալով ուսումնական եւ միջավայրային բոլոր այն պայմանները, որոնց մէջ հասակ կը նետէ հարաւամերիկեան հայ աշակերտութիւնը: Ըստ Քիւրք-ճեանի եւ Հայր Արսէն Այտընեանի խօսքի մասերը թիւով ութ են՝ անուն, դերանուն, բայ, դերբայ (թեքուող խօսքի մասեր, զորս Այտընեան կանուանէ փոփոխականք), մակբայ, նախադրութիւն, շաղկապ, միջարկութիւն (անթեք խօսքի մասեր, զորս կանուանէ անփոփոխք): Զապէլ Տօնէլեանի (Ասատուրեանի) գրքում թիւով տասն են հետեւեալ հերթականութեամբ. անուն, յօդ, ածական, դերանուն, բայ, դերբայ, մակբայ, նախադրութիւն, շաղկապ, ձայնարկութիւն: Հաճեան Պետրոս, գործածելով մասունք բանի կամ խօսքի մաս արտայայտութիւնները. անոնց փոխարէն կը նշէ՝

ա. Գոյականի ընտանիքէն, գոյականներ ու անձնականներ, որականներ, թուականներ, ցուցականներ, ստացականներ, անորոշներ եւ յարաբերականներ,

բ. Բայ, գ. Մակբայ, դ. Կապակցողներ՝ կապ, շաղկապ:

Այսպիսով, միայն խօսքի մաս հասկացութեան ըմբռնման ու ներկայացման առումով (որոնց թիւը տատանուում է 8-ից 10-ի միջեւ) Ա. Ֆիշենկճեանը կանգնում է մեծ խնդրի առջեւ. մանրամասն ուսումնասիրելով վերոյիշեալ հեղինակներու հիմնաւորումը խօսքի Մասին վերաբերեալ՝ նա եզրակացնում է. այսօր ընդունուած տարբերակը կարելի է համարել թիւով տասը խօսքի մասերի հիմնաւորումը՝ անուն կամ գոյական,

ածական, դերանուն, թուական, բայ, մակբայ, կապ, շաղկապ, վերաբերական ու ձայնարկություն:

Ապա, անցնելով բուն աշխատանքին, համեմատական-զուգահեռական քննությունը փորձում է երեւան հանել միայն Գոյական եւ Բայ խօսքի մասերու քերականական համակարգի տարբերությունը՝ մասամբ անդրադառնալով անոնց շարահիւսական համանմանություններուն ու տարբերություններուն: Ընդ որում, գոյականից անդրադառնում է քերականական երեք կարգերի՝ առումներ (յօդառություն), թիւ, հոլով:

ԳՈՅԱԿԱՆԻ ԱՌՈՒՄՆԵՐԸ (Յօդերը)

«Ըստ Զարեհ Մեղրոնեանի,– գրում է Ա. Ֆիշենկեանը⁵,– գոյականին յօդերն են՝ ա, առաջին դեմքի համար, դ երկրորդ դեմքի համար, և եւ յօդերը երրորդ դեմքի համար: ա, դ, և, ը յօդերը հեղինակը կը կոչէ դիմորոշ յօդ»:
Առանձնացնելով և-ն ու ը-ն՝ նա նշում է, որ նոյն յօդերը կը կոչուին որոշիչ, երբ այն գոյականը որուն վրայ աւելցուած են՝ դեմք չունի. Օրինակ, և-ը՝ դիմորոշ. «իր գիրքը», «Ձաւէնին գիրքերը»: Ն-ը՝ որոշիչ. «Այդ գիրքը», «միւս գօտին» եւ այլն: Այստեղեանը ա եւ դ յօդերը կը համարէ դերանունական յօդեր, իսկ Յովհաննէս Գազանճեանի համար յօդերը ա, դ, և եւ ը գիրքերն են, որոնք գոյականին ծայրը կը կցուին եւ անոր իմաստը ճշգելու կամ որոշելու կը ծառայեն: Ըստ Գազանճեանի՝ յօդը երկու տեսակ է որոշիչ եւ դիմորոշ: Մկրտիչ Մկրտիչեան գոյականին թեքական երրորդ յատկանիշը կը համարէ յօդը: Ըստ Մկրտիչեանի յօդերը չորս տեսակ են՝ 1. որոշիչ՝ և եւ ը յօդերը, 2. ստացական՝ ա, դ, և, ը յօդերը, 3. դիմորոշ՝ ա, դ յօդերը եւ 4. Յուցական՝ ա, դ յօդերը: Յ. Քիւրքճեան ը կամ և մասնիկը կը կոչէ յօդ-որոշիչ, իսկ երբ անձնական դերանուններուն յաջորդող գոյականներն են ստանում -ը կամ -ն, այդ դէպքում այն որոշիչ չէ, այլ ստացական:

Որոշիչ յօդ են միայն և եւ ը գիրքերը, որոնք պարզապէս գոյականը կորոշեն: Դիմորոշ են ա, դ, և, ը յօդերը, որոնք գոյականին որո՞ւ վերաբերիլը կորոշեն: Կ. Առաքելեանն անդրադառնալով յօդերուն գրում է, որ անորոշ առումով գործածուած գոյականներուն հետ պէտք է գործածել մը, որեւէ եւ ոեւէ բառերը, մինչ դեռ որոշեալ առումով գործածուող գոյականներուն համար՝ և-ը եւ ը-ը որոշիչ յօդերը: Յ. Զոլաքեանի համար եւս գոյականը որոշեալ է, երբ իրեն կցուած կըլլան ա, դ, ը կամ և յօդերը՝ մայրս, մայրդ, մայրը: Իսկ անորոշ է, երբ կը գործածուի առանց որեւէ յօդի՝ ծառ.

⁵ Յօդերի մասին տե՛ս Ա. Ֆիշենկեան, նշ. աշխ., էջ 13–16:

որոշակի դէպքերում ա եւ դ յօդերը կը կոչուին ստացական (իմ գիրքս, քու գիրքդ), երբեմն էլ դիմորոշ յօդեր (Աշակերտներդ պէտք է յարգեն օրէնքը): Կարօ Առաքելեանը գրում է, որ երբ ա, դ, ն, ք-ն գոյականին որոշեալ առում կու տան. անոնք որոշիչ յօդեր են:

Եւ, ի մի բերելով բոլոր տեսակէտներն ու դասդասումները, Ա. Ֆիշենկ-ճեանը եզրակացնում է՝ արեւմտահայերէնի յօդերէն ստացական են ա-ն եւ դ-ն, որոնք նաեւ դիմորոշ են, որոշեալ են ն- ք յօդերը, իսկ անորոշ է՝ մք-ն:

ԳՈՅԱԿԱՆԻ ՅՈԳՆԱԿԻ ԹԻՒԻ ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԿԱՐԳԻ ԶՈՒԳԱԴՐԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ

Արեւմտահայերէնում, ինչպէս նաեւ արեւելահայերէնում, գոյական-ների յոգնակի թիւի կազմութիւնը՝ քերականական յատուկ օրէնքների կենթարկուի կախուած այն իրողութիւնից, թէ բառերը միավանկ են, մէկուկէս վանկանի, բազմավանկ եւ յատկապէս այն բարդ բառերը, որոնց երկրորդ բաղադրիչը (կամ վերջնաբաղադրիչը) միավանկ է (ի դէպ, այս կանոնը ընդհանուր է գրական հայերէնի երկու ճիւղերի համար-Ս. Տ.): Քերականական այս կարգի զուգադրական քննութեան ուսումնասիրութիւնն ունի այժմէականութիւն, որովհետեւ այսօր եւ մամուլի, եւ դպրոցական դասագիրքերու մէջ կը հանդիպինք նոյն բառի յոգնակի թիւի կազմութեան տարբեր ձեւերու: Ներկայացնելով տարբեր հեղինակներու բացատրութիւններն ու հիմնաւորումները տուեալ հարցի վերաբերեալ՝ Ա. Ֆիշենկճեանը աշխատանքի սոյն մասում դիմել է աղիւսակային եղանակին՝ զուգադրումն աւելի ցայտուն դարձնելու նպատակով. նշելով, որ գոյականի երկու թիւերից՝ եզակի եւ յոգնակի, յոգնակին կազմում է եւ, նեւ, ք, իկ մասնիկներով, հեղինակը մէկիկ-մէկիկ բերում է բոլոր տեսակէտներն այս առիթով՝ նաեւ ներառելով բացառութիւնները. այսպէս, Մ. Մկրտիչեանը, օրինաչափ դէպքերը նշելուց յետոյ, որպէս բացառութիւն բերում է պետ եւ փող բաղադրիչներն ունեցող բարդութիւնների՝ նեւ-ով յոգնակին կազմելու փաստը՝ զօրապետ-զօրապետներ, գիւղապետ-գիւղապետներ, փողկապ-փողկապներ եւ այլն՝ սրանց յաւելելով գրաբարի լեռն, դուռն, գառն, թոռն, եզն, մատն բառերը: Զ. Մելիքեան, խօսելով գոյականի յոգնակի կազմութեան քերականական կարգի մասին, որպէս բացառութիւն նշում է՝ եթէ բազմավանկ բարդ բառի վերջին վանկը անուն մըն է՝ զայն յոգնակի վերածելու համար սովորաբար կաւելցնենք -եւ, իսկ

⁶ Գոյականի թիւի կազմութեան մասին տե՛ս Ա. Ֆիշենկճեան, նշ. աշխ., էջ 16-36:

եթէ բայարմատ մըն է՝ կաւելցնենք -ներ՝ վիրակապ- վիրակապեր, հայրենասէր- հայրենասէրներ:

Եղիայեան-ԵՐ՝ (իշխող, գլխաւորի իմաստով)	Առաւելեան, Զուլաֆեան-ՆԵՐ՝
ագարակապետեր, ազգապետեր, ախոռապետեր, անտառապետեր, ատենապետեր, արարողապետեր, աւատապետեր, բանտապետեր, բերդապետեր, բժշկապետեր, բռնապետեր, գաւառապետեր, գիւղապետեր, գնդապետեր, գրադարանապետեր, դիւանապետեր, դպրապետեր, զօրապետեր, թաղապետեր, խմբագրապետեր, կուսակցապետեր, կրօնապետեր, հազարապետեր եւն:	անշրպետներ, ասպետներ, խմբապետներ, նահապետներ, մայրապետներ, վարդապետներ, վարժապետներ, վարպետներ, հազարապետներ, դպրապետներ, ազգապետներ, ատենապետներ, վարչապետներ, վեհապետներ, տասնապետներ, համայնքապետներ եւն:

Հրանդ եւ Զապէլ Ասատուրների, մէկուկէս վանկանի բառերի յոգնակիի կազմութեան իրենց տեսակէտն են յայտնում. այդ բառերը -եւ են ստանում, երբ կէս վանկը բառին վերջին մասին վրայ է՝ արկղ-արկղեր, աստղ-աստղեր, իսկ -ներ են ստանում, երբ «կէս վանկը բառին սկիզբն է, ինչպէս գլուխ-գլուխներ, սրինգ-սրինգ-ներ: Ա. Եղիայեան եւս նոյն կարծիքին է:

Աշխատութեան հեղինակը համաձայն չէ վերոնշեալ հեղինակներու յայտնած կարծիքին եւ անտրամաբանական է համարում «ը» ձայնաւորի այս կամ այն տարբերակումը ըստ դիրքի՝ տէ՛ս աղիւսակը.

Կիսավանկը բառին սկիզբը-ներ	Կիսավանկը բառին վերջը-եւ
Բնագդ, բնիկ, բլուր, բրիչ, գնորդ, գրող, դպիր, գրոյց, դպրոց, թրթուռ, լճակ, խնջոյք, խրատ, հիւս, մկան, վկայ, սխալ, սլաք, տնանկ.	Անգղ, աստղ, արկղ, գամփո, դուստր, եզր, կայսր, սանտր, վագր, տետր.

Փաստօրէն արեւելահայերէնի մէջ ընդհանուր առմամբ գործող սկզբունքը (ինչպէս վերը նշեցինք), որ բայական վերջնաբաղադրիչով կազմութիւնները կը ստանան -ներ, իսկ գոյական վերջնաբաղադրիչներովը՝ -եւ, կը գործէ նաեւ արեւմտահայերէնի մէջ:

Յ. Զուլաքեանի, Կ. Առաքելեանի, Ա. Եղիայեանի, Յ. Քիւրքճեանի, Մ. Մկրտիչեանի, Զ. Մելքոնեանի համաձայն, յոգնակի թիւի կազմութեան ժամանակ յատուկ օրինաչափութեան կենթարկուին միավանկ

բաղադրիչով վերջացող բարդ գոյականները: Չոլաքեան եւ Առաքելեան առանձնակի կը ներկայացնեն իւրաքանչիւր միավանկ վերջնաբաղադրիչով բարդ բառերու յոգնակի թիւի կազմութիւնը: Այսպէս, ազդ- բնազդ-ներ, բայց քանի որ ազդ արմատը պահում է իր գոյականական իմաստը, ուստի Եղիայեանը կառաջարկէ եւ մասնիկով յոգնակակերպը. լուսազդեր, մահազդեր, գովազդեր: Մինչդեռ Չոլաքեանի մօտ՝ լուսազդներ, մահազդներ եւ գովազդներ: Այսպէս վկայելով արեւմտահայերէնում գործող իւրաքանչիւր մասնիկով՝ անցք (գետանցքեր, առանցքներ), այր (քեռայրներ), ափ (լճափներ), բայ (դերբայներ), բուծ (ատամնաբուծներ), գիր (լրագրեր, գրագիրներ), գիծ, բան, պետ, տուն, գոյն, գունդ, գործ, դիր եւ բազմաթիւ այլ՝ հարիրաւոր բառ-մասնիկներով բաղադրեալ կազմութիւնների՝ եւ, թէ՛ -ներ ստանալու օրինակները՝ հիմնականում բազմակի լուծումներով, ուսումնասիրութեան հեղինակը, ամփոփելով վերը նշուած տեսակէտները, յանգում է հետեւեալ եզրակացութեանը. արեւմտահայերէնի մէջ միավանկ վերջնաբաղադրիչով բարդ (բազմավանկ) գոյականներու յոգնակի թիւի կազմութեան խնդիրը ոչ թէ կանոնարկուած չէ, այլ մերօրեայ ըմբռնումով լրջօրէն կը կարօտի կանոնակարգման եւ վերաշարադրման ու այդ ճամբով հասնիլ մէկ ընդհանուր յայտարարի: Այս կրնայ նպաստել ոչ միայն արեւմտահայերէնի քերականութեան դասագիրքերու հեղինակներուն, այլեւ մամուլի յօդուածագիրներուն, խմբագիրներուն զանազանութենէ ձերբազատելու եւ միօրինակութեան սկզբունքով նոր աւիւն ներառելու արեւմտահայերէնին:

ԳՈՅԱԿԱՆԻ ՀՈՂՈՎԻ ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԿԱՐԳԻ ԶՈՒԳԱԴՐԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ

Գոյականի հոլով-հոլովում հարցում եւս առկայ են տարբեր, երբեմն հակասական կամ բազմակի, մօտեցումներ եւ սկզբունքներ, որոնք մանրամասնօրէն ներկայացնում է ուսումնասիրութեան հեղինակը՝ սկսելով Զ. Մեկքոնեանից⁷:

Վերջինս, օրինակ, կը նշէ, որ հայերէնի հոլովները վեց են, եւ հոլովման ընթացքին գոյականի սեռական-տրականի մէջ ստացած հոլովիչով կարելի է ճշդել կանոնաւոր թէ անկանոն ըլլալը: Եզակի սեռական-տրականի մէջ ի-ի փոխարէն ու, եւմ, ուամ, ամ, օ, ոյ, ոչ հոլովիչներով եւ ում ածանցով վերջացող անուններուն սեռական-տրական կրնայ կազմուիլ ան մասնիկով. նա բերում է օրինակներ՝ եզակի սեռական-տրականում ու կառնեն մարդ, հայ, դար, արջ, էշ, պահ բառերը, ի եւ ու կառնեն երկձեւ

⁷ Տե՛ս Ա. Ֆիշենկաճեան, նշ. աշխ., էջ 36-49:

գոյականներ՝ տղայ-տղայի, տղու. Ճամբայ-ճամբայի, ճամբու եւ այլն, եւս կառնեն -թիւն վերջաւորութիւն ունեցող գոյականները, ան-ուան կառնեն ան-աշուն, գարուն, ամառ, ձմեռ, ուան-ժամանակ, ժամ, պահ, ամիս, իրիկուն, օր, տարի, շաբաթ, երկձեւ գոյականներ՝ տուն-տունի, տան, շուն-շունի, շան: Մեքոնեան ծանօթութիւնների մէջ նշում է կարգ մը բայերու այն զոյգ ձեւերը, որոնք տարբեր են իրենց գործածութեամբ. այսպէս՝ առն քառը «բնակարան» իմաստով սեռական-տրականի մէջ կրնայ հանդէս գալ տունի-տան ձեւերով. իսկ եթէ՝ «ոտանաւորի տուն» նշանակէ, չենք կրնար առն ձեւը գործածել: Նոյնն է պարագան զուլի բառին: Երբ «Մարդկային գլուխ»-ի մասին է խօսքը գործածում ենք գլխու եւ գլուխ ձեւերը, բայց երբ «գիրքի գլուխ»-ի մասին է խօսքը՝ գլուխի: Մկրտիչեան կընդունի գոյականի վեց հոլովաձեւեր՝ ուան, ոշ, ոյ, եւս, օր հոլովական նշաններով՝ վկայելով նաեւ դրանց շարահիւսական պաշտօնները. ուղղականը գոյականին անփոփոխ ձեւն է, բայց ենթակայ, հայցականը գոյականին անփոփոխ ձեւն է, բայց խնդիր, հայցական հոլովը (նւր- երբ)՝ պարագայական խնդիր է, սեռականը պատկանելիութիւն ցոյց կու տայ, կը պատասխանէ որո՞ն, ինչի՞ հարցումներուն եւ կունենայ ի, ու, տրականը կը ստանայ սեռականի վերջաւորութիւնը, կը պատասխանէ նոյն հարցումներուն, սակայն կը դրուի ստորոգիչին վրայ, այլ խօսքով՝ ենթական գործողութիւնը որո՞ն կուղղէ՝: Բացառականը ցոյց կու տայ, թէ ենթակային գործողութիւնը որմէ կամ որմէ սկսուած կամ կատարուած է, իսկ գործիական՝ թէ գործողութիւնը ինչո՞վ կը կատարուի: Ըստ Մկրտիչեանի ու հոլովման կը պատկանին ընդհանրապէս միավանկ գոյականները, օրինակ՝ ծով-ծովու, արջ-արջու եւ այլն: Հեղինակը օրինակներուն մէջ կը յիշէ արեւ-արեւու, ճամբայ-ճամբու, մարդ-մարդու եւ տղայ-տղու ձեւերը: Ուան հոլովման մասին խօսելով կարծանագրէ պահ, ժամ եւ ամիս գոյականները, որոնք կենթարկուին նաեւ ու հոլովման, իսկ դառ գոյականը՝ եւ ու, եւ ի հոլովումներու: Ան հոլովման կենթարկուին՝ աղջիկ, էրիկ, կնիկ, տուն, շուն, մանուկ, բեռ, թոռ, եզ, դուռ, լեռ, գարուն, աշուն եւ այլն, ոչ հոլովումին՝ քոյր, կին, տիկին, կեսուր, տալ, ներ, աներ, ընկեր եւ տէր գոյականները, ինչպէս նաեւ այն բարդ գոյականները, որոնց երկրորդ արմատը այս գոյականներէն մէկն է: Ոյ հոլովումի պարագային, բացի երկրանուններէն նոյն հոլովումին կենթարկուին եկեղեցի եւ հոգի, ինչպէս նաեւ Աստուած գոյականը: Օր. եկեղեցի-եկեղեցուոյ, հոգի-հոգուոյ: Աստուած-Աստուծոյ-Աստուծմէ-Աստուծմով: Մկրտիչեան կը նշէ, որ ան հոլովման պատկանող գոյականները կենթարկուին նաեւ

ի հոլովման» եւ կը հիմնաւորէ օրինակներով: Ի-ով վերջացող անունները սեռականին մէջ կըլլան նաեւ տղ, ինչպէս՝ երկաթուղի-երկաթուղուց, եկեղեցի-եկեղեցուց, իսկ իւ վերջացող գոյականները կըլլան նաեւ ուռ, ուէ, ուով, ինչպէս պատիւ, պատուուց, պատուէ, պատուով: Այսպէս էլ՝ թիւ, հաշիւ, կռիւ, եւ այլն: Սակայն հաշիւ բառի կապակցաբար Հրանդ եւ Զապէլ Ասատուր կու տան այլ ձեւ. ըստ Ա. Ֆիշենկճեանի՝ ի հոլովիչով, հաշիւ, հաշուի, հաշուէ, հաշուով. այսպէս կը հոլովուին նաեւ արծիւ, հովիւ եւ այլ բառեր: Իսկ անիւ, պատիւ, կռիւ, թիւ բառերուն համար առաւել նպատակայարմար կը տեսնուին թիւ, թուուց, թուէ, թուով ձեւերը: Ըստ Մկրտիչեանի՝ ան հոլովումի կենթարկուին՝ բոլոր ուրիշ վերջաւորող գոյականները, որոնց ի՞նչու ձայնաւորը սեռական-տրականի մէջ կը վերածուի եւ երկբարբառի: Նոյն հոլովումին կենթարկուին նաեւ արիւն՝ արեան, արիւնէ, արիւնով, անկիւն՝ անկեան, անկիւնէ, անկիւնով, ծնունդ՝ ծննդեան, ծնունդէ, ծնունդով, հանգիստ՝ հանգստեան, հանգիստէ, հանգիստով եւ յաւելում է, որ ասոնք յաճախ կենթարկուին ի հոլովումին: Ա. Եղիայեանի համար եւս արեւմտահայերէնի հոլովները վեց են՝ ուղղական, հայցական, սեռական, տրական, բացառական, գործիական: Նա նշում է, որ արեւմտահայերէնի հոլովումը համապարփակ, ոչ բոլորովին միօրինակ, ներկայացուած է արեւմտահայերէն դասագիրքերու մէջ, նոյնիսկ երբեմն հինցած եւ ժամանակավրէպ հոլովաձեւերով: Ըստ Ա. Եղիայեանի կանոնաւոր (կամ ընդհանրական) ի հոլովիչի կողքին առկայ են զարտուղի եւ անկանոն հոլովիչներ՝ ու, ան, ուան, եան, ոջ, օ, ոյ, որոնք միայն կը վերաբերին եզակի թիւին: Նա անընդունելի կը համարէ հոլովման հետեւեալ ձեւերը՝ արջու-արջի, մահու-մահուան, գահու-գահի, ամսու-ամսուան, մանչու-մանչի, շաբթու-շաբթուան, պապու-պապի եւ այլն, նշելով, որ ներկայիս առաւել հանդէս կու գան մահուան, ամսուան, շաբթուան հոլովաձեւերը, իսկ մահու, ամսու եւ շաբթու ձեւերը միայն կայուն բառակապակցութեանց մէջ կը կիրարկուին... ինչպէս՝ կենաց եւ մահու, հինգ ամսու մանուկ, շաբթու վերջը եւ այլն: Մինչդեռ Կարօ Առաքելեան կը նշէ ու հոլովման պատկանող նաեւ այլ՝ հայ-հայու, մարդ-մարդու, հաւ-հաւու, նաւ-նաւու, հով-հովու, պապ-պապու, շահ-շահու, մահ-մահու, ժամ-ժամու, էշ-էշու, արջ-արջու, գահ-գահու, պահ-պահու, դար-դարու գոյականները, որոնցմէ մէկ քանին կրնան հոլովուիլ ի հոլովիչով (գահու-գահի, հովու, հովի, պապու-պապի, շահու-շահի): Յ. Զոլաքեան եւս կանգրադառնայ այս խնդիրին, համաձայն լինելով նախորդ երկու հեղինակներուն, թէ ու հոլովման կենթարկուին՝ բային աներեւոյթը

(անորոշ դերբայը՝ սիրել-սիրելու, խօսիլ-խօսելու, խնդալ-խնդալու), երևեալ յոգնակերտներով կազմուած բոլոր յոգնակի գոյականները (ծառ՝ ծառեր-ծառերու, դպրոց՝ դպրոցներ-դպրոցներու եւ այլն), քանի մը բազմական բառեր՝ տղայ-տղու, ճամբայ-ճամբու: Նա թուարկում է բառեր, որոնք կտրականապէս անցած են ի հոլովումին՝ թի, գահ, դի, պառաւ, արջ, խենթ, մանչ, այլ խումբ գոյականներ, որոնք արդի արեւմտահայերէնի մէջ երկձեւ են՝ արեւ արեւու-արեւի, գլուխ՝ գլխու-գլխի (գլխու ցաւ, բայց գլուխին՝ որպէս գիրքի բաժին): Իսկ շարք մը ժամանականիշ բառեր՝ դարու, ժամու, պահու, այժմու, մահու, ամսու, շաբթու, դարձեալ երկձեւ՝ ու եւ ուամ հոլովմամբ կը հոլովուեն: Ան հոլովման առիթով Զուլաքեան կը գրէ, որ կայ հինգ բառ, որոնք սեռական-տրականին մէջ ունին ու՝ տառափոխութիւն, որ գրաբարէն անցած է աւանդական ուղղագրութեան. լեռ-լերան, դուռ-դրան, ամառ-ամրան, ձմեռ-ձմրան, մատուռ-մատրան, սակայն կան ուով վերջացող այլ բառեր՝ թոռ-թոռան, բուռ-բռան, ծոռ-ծոռան եւ այլն, որոնք չեն ենթարկուիր վերել նշուած օրինաչափութեան:

անընդունելի	կանոնատրուած	անընդունելի	կանոնատրուած
արջու	արջի	մահու	մահուան
գահու	գահի	ամսու	ամսուան
մանչու	մանչի	շաբթու	շաբթուան
պապու	պապի		

1980-ին է եղել Սիմոն Սիմոնեանի եւ Սարգիս Պալեանի «Նոր քերականութիւն» պատկերազարդ, Ա. գիրքի Գ. տպագրութիւնը (Ա., Բ., Գ. կարգերու համար), որը նոյն հեղինակների նախորդ հրատարակութիւններից տարբեր էր իր պարզեցուած ձեւով. ըստ հեղինակների գոյականի հոլովները թիւով չոքս են հետեւեալ դասակարգումով՝ ուղղական, սեռական, բացառական եւ գործիական, սակայն գրքում ոչ մէկ հիմնաւորում կայ, թէ ինչ սկզբունքով առաջնորդուած են հեղինակները նման դասակարգման համար: Միայն համապատասխան օրինակներով կը բացատրեն վերոնշեալները: Արդեօք Ա., Բ., Գ. կարգերուն դիւրամատչելի դարձնելու համար բացատրուած է, եւ նկատի առնուած սոսկ ձեւաբանական եւ ոչ շարահիւսական գործածութիւնը: Այսուհանդերձ Ա. Ֆիշենկճեանը եզրակացնում է. արեւմտահայերէնն ունի վեց հոլով, բայց չորս հոլովաձեւեր՝ ուղղական, հայցական, սեռական, տրական, բացառական, գործիական, որոնք շարահիւսօրէն խօսքի մէջ հանդէս կու գան տարբեր պաշտօններով:

ԲԱՅԻ ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԿԱՐԳԻ ԶՈՒԳԱԴՐԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ

Բայն իր քերականական կարգերով ամենահարուստ խօսքի մասն է հայերէնում. այդ կարգերի (կազմութեամբ ինչպէս կանոնաւոր, այնպէս եւ զարտուղի, անկանոն եւ պակասաւոր) զուգադիր քննութիւնն է կատարել Ա. Ֆիշենկճեանը՝ դարձեալ բժախնդրօրէն ներկայացնելով առկայ բոլոր դասագիրքերի հեղինակների տեսակէտները⁸. այստեղ նա անհրաժեշտաբար անդրադարձել է բայի կազմութեան, լծորդութիւնների, եղանակաժամանակային, խոնարհման (դրական եւ ժխտական) եւ միւս դրսեւորումներին՝ ուսումնասիրութիւնը յագեցնելով զուգադրութիւնն արտացոլող աղիւսակներով: Այսպէս, Ըստ Զ. Մելքոնեանի բայն ունի երեք լծորդութիւն եւ (առաջին լծորդութիւն), իլ (երկրորդ լծորդութիւն), ալ (երրորդ լծորդութիւն) եւ իր գիրքի տողատակին բերուած ու մասնիկով վերջացող կարգ մը բայեր՝ զբօսնուլ, ընթեռնուլ, հեղուլ, թողուլ, զեղուլ եւ այլն, որոնք կը կազմեն շորորդ լծորդութիւնը: Խոնարհման մասին խօսելով՝ Մելքոնեանը նշում է, որ բայն ունի երեք ժամանակ՝ ներկայ, որը ցոյց է տալիս հիմա կատարուող բան մը (կը քալեմ), անցեալ՝ նախապէս կատարուած բան մը (քալեցի) եւ ապառնի՝ յետոյ կատարուելիք բան մը (պիտի քալեմ): Նա ընդունում է բայի խոնարհման հինգ եղանակներ՝ սահմանական, հրամայական, ստորադասական, ըղձական եւ անորոշ: Ըստ Մկրտիչ Մկրտիչեանի բայի խոնարհման չորս եղանակներն են՝ սահմանական, հրամայական, ստորադասական եւ ըղձական եւ հինգ ժամանակներ՝ ներկայ, անկատար անցեալ, կատարեալ անցեալ, բացարձակ ապառնի, անկատար ապառնի: Շահնուր Շահէն կը նշէ, որ բայը ունի հինգ եղանակ եւ երեք ժամանակ: Հինգ եղանակները նոյնն են ինչ յիշած է Զ. Մելքոնեանը՝ սահմանական, հրամայական, ստորադասական, ըղձական եւ անորոշ: Յակոբ Զոլաֆեան բայի խոնարհման չորս եղանակ կ'ընդունի՝ սահմանական ըղձական, հրամայական, հարկադրական եւ հինգ ժամանակ՝ ներկայ, անցեալ անկատար, անցեալ կատարեալ, բացարձակ ապառնի եւ անկատար ապառնի: Ըստ Յակոբ Զոլաքեանի՝ բայական լծորդութիւնները երեքն են՝ ել, իլ, ալ: Կ. Առաքելեանի համաձայն արեւմտահայերէնն ունի երեք խոնարհիչ՝ ե, ի, ա, հետեւաբար՝ երեք խոնարհում: Այդ խոնարհիչները լ մասնիկէն առաջ դրուելով կը կազմեն անորոշ դերբայի վերջաւորութիւնները՝ ել, իլ, ալ, զորս ինքը կը կոչէ լծորդութիւն: Առաքելեան եւս չի բացառեր ու խոնարհիչով կարգ մը բայերու

⁸ Տե՛ս Ա. Ֆիշենկճեան, նշ. աշխ., էջ 50-137:

առկայությունը՝ թողուլ, երգնուլ, որոնց թիւի սակաւութեան պատճառով նա դրանք, իբրեւ առանձին խոնարհում, չի դիտարկում: Ա. Նդիայեան համամիտ է երեք՝ ալ, ել, իլ լծորդութիւններ ընդունելու տեսակէտին:

Տարբեր են մօտեցումները դերբայական քերականական կարգի վերաբերեալ: Զ. Մելիքեան կը նշէ չորս տեսակ դերբայ. աներեւոյթ, ներկայ դերբայ, անցեալ դերբայ, ապառնի դերբայ, Զապլ Տօնէեան եւս նշում է չորս տեսակ դերբայ, սակայն այլ անուանմամբ՝ աներեւոյթ ընդունելութիւն, ներկայ ընդունելութիւն, անցեալ ընդունելութիւն, ապառնի ընդունելութիւն: Մ. Մկրտիչեան ընդունում է կազմութեամբ չորս տեսակ դերբայներ՝ անորոշ դերբայ, ներկայ դերբայ, անցեալ դերբայ, ապառնի դերբայ՝ իմ-ի փոխարէն իմ. օր. գրելիք: Կ. Առաքելեան կը թուէ եօթ տեսակ դերբայ, ի տարբերութիւն նախորդներու՝ անորոշ դերբայ՝ վազել, ապառնի դերբայ՝ գրելիք, «ու». գրելու, վաղակատար դերբայ՝ գրեր, յարակատար դերբայ՝ գրած, ենթակայական դերբայ՝ գրող, ընթացակցական դերբայ՝ գրելէն եւ ժխտման դերբայ՝ գրեր: Քիւրքճեան Յարութիւն կը խօսի վեց դերբայներու ձեւաբանական եւ շարահիւսական կազմութեան ու գործածութեան մասին, իսկ Յ. Չոլաքեանի դերբայներու ցանկէն դուրս կը մնայ ընթացակցական դերբայը:

Այսպիսով, եզրակացնում է Ա. Ֆիշենկճեանը, արդի արեւմտահայերէնի դերբայները վեց են, բացի ընթացակցականէն, եւ իւրաքանչիւր բայի եւ դերբայի տեսակ՝ պարզ թէ ածանցաւոր ունի կազմութեան իւրայատուկ ձեւ:

Ապա կատարելով զարտուղի, անկանոն եւ պակասաւոր բայերի զուգահիւր քննութիւն՝ գրքի հեղինակը յանգում է հետեւեալ եզրակացութեան. այսպիսով, պակասաւոր բայերու մասին դասագիրքերու մէջ տեղ գտած տեղեկութիւնները իրար հակասող են. ոմանք պակասաւոր բայերու շարքին յիշած են արդի արեւմտահայերէնի քերականութեան զարտուղին, իսկ ուրիշներ՝ անկանոն բայերը նաեւ: Յ. Չոլաքեան անկանոն բայերէն կը համարէ պակասաւորը, այն բացատրութեամբ, որ եթէ անկանոն բայերը խոնարհումի անցեալ կատարեալի ընթացքին բայահիմքի փոփոխութիւն կը կրեն, ապա պակասաւոր բայն ալ խոնարհման անկատար ժամանակաձեւերով հանդէս կու գայ:

Ինչ վերաբերում է բայի խոնարհման կարգին, ապա գրախօսուող ուսումնասիրութեան հեղինակը նպատակայարմար է գտնում շեշտել, որ բոլոր ուսումնական ձեռնարկներ կազմողները դիտարկուող հարցերին մօտեցել են ըստ իրենց ապրած ժամանակահատուածին առկայ լեզուական իրողութիւնների, ինչի արդիւնքում ունենք. ա) խոնարհումի

տարբերություններ, բ) եզրույթներու փոփոխություններ, գ) եղանակներու, ժամանակներու եւ բաղադրեալ ժամանակներու այլազանություններ, որոնք ոչ միայն դասականգող ուսուցիչը կը կանգնեցնեն երկընտրանքի առջեւ, այլեւ կը խոչընդոտեն արեւմտահայերէնի զարգացման: Եւ, որպէս ստեղծուած իրավիճակի ելք, Ա. Ֆիշենկճեանն առաջարկում է⁹

Ա. որդեգրել արեւմտահայերէնի արագ ուսուցման եղանակներ,

Բ. վերջարագրել հրապարակի վրայ գտնուող դասագրքերի բովանդակությունները՝ հասանելի եւ դիւրըմբռնելի դարձնելով դրանք,

Գ. գիտականօրէն ուսումնասիրել արեւմտահայերէնի քերականական համակարգը՝ քննարկումների արդիւնքում հասնելով ընդհանուր յայտարարի եւ ստեղծելով արեւմտահայերէնի այնպիսի դասագիրք (ձեռնարկ), որը պարտադիր եւ ընդունելի լինի բոլորի համար եւ վերջինը, բայց ամենակարեւորը՝

Դ. մասնակիօրէն տեղայնացնել կանոնական դասագիրքը՝ ըստ համայնքային միջավայրի եւ երեխաների հոգեկերտուածքի:

Այսպէս հեղինակը, ներկայացնելով իր գիտարկումները գոյական եւ բայ խօսքի մասերի ու դրանց քերականական կարգերի՝ տարբեր հեղինակների մօտեցումների զուգադրական քննութեան առնչութեամբ եւ ամէն մասից յետոյ կատարելով հետետւթիւններ ու տալով իր սեփական դիրքորոշումը (ինչը հակիրճ ներկայացուած է հետազօտութեան եզրակացութիւն բաժնում¹⁰), գիրքը յագեցրել է բազմաթիւ աղիւսակներով, որոնք, այլեւ ողջ հետազօտութիւնը, կարող է՝

Ա) գիտական-ուսումնասիրողների ու ուսումնասիրությունների համար հաւաստի, հիմնաւոր նիւթ հանդիսանալ,

Բ) ի յայտ բերելով գրական հայերէնի երկու ճիւղերի քերականական կարգերի փոխազդեցությունը՝ ուսումնասիրությունը այդպիսով պարզեցնում, յստակեցնում, կանոնակարգում է նշուած կարգերի արտայայտությունը:

Ահա սրանք են գրախօսուող աշխատանքի կարեւորագոյն արժանիքները:

⁹ Տե՛ս Ա. Ֆիշենկճեան, նշ. աշխ., էջ 139:

¹⁰ Տե՛ս Ա. Ֆիշենկճեան, նշ. աշխ., էջ 138: